

zâde'nin "Fârsî Şeker Est, Recül-i Siyâsî, Dûstf-i Hâle Herse, Derd-i Dil-i Molla Kurbanalî ve Vilânud-dovle" adlı öykülerinin yer aldığı ilk eseridir); *Dârü'l-mecânîn* (Tahran 1321 hş.); *Amû-yi Hüseyin'âlî* (Tahran 1321 hş.); *Şahrâ-yi Maḥşer* (Tahran 1321 hş.); *Kolteşen-i Dîvân* (Tahran 1324 hş., 1379 hş.); *Râh-i Âbnâme* (Tahran 1326 hş.); *Ma'sûme-i Şîrâzî* (Tahran 1333 hş.); *Ser u Teh Yek Kerbâs (İsfahânâme, Tahran 1334 hş.; İng. trc. W. L. Heston, İsfahân is Half the World: Memoires of a Persian Boyhood, Princeton 1983); Telh u Şîrîn* (Tahran 1334 hş.; nşr. Ali Dihbâşî, Tahran 2000); *Şâhkâr* (I-II, Tahran 1336 hş., 1337 hş.); *Köhne vü Nev* (Tahran 1338 hş.; nşr. Ali Dihbâşî, Tahran 2001); *Ġayr ez Hudâ Hiçkes Nebûd* (Tahran 1340 hş.); *Âsumân u Rismân* (Tahran 1343 hş.; nşr. Ali Dihbâşî, Tahran 2000); *Kıssahâ-yi Kûtâh Berây-i Beçcehâ-yi Rişdâr* (Tahran 1353 hş.; nşr. Ali Dihbâşî, Tahran 2001); *Kıssa-i Mâ be Ser Resid* (Tahran 1375 hş.; nşr. Ali Dihbâşî, Tahran 2000).

Ceviri: *Dâstân-ı Beşer* (Tahran 1334 hş., Hendrik Willem van Loon'un *The Story of Mankind* adlı eserinden); *Vilhelm Tel* (Tahran 1334 hş., Friedrich Schiller'in *Wilhelm Tell* adlı eserinden); *Don Kârlos* (Tahran 1335 hş., Friedrich Schiller'in *Don Carlos* adlı eserinden); *Kahvehâne-i Surat yâ Ceng-i Heftâd ü Dü Millet* (Berlin 1961, Bernardin de Saint-Pierre'in *Le café de surate* adlı eserinden); *Hasîs* (Tahran 1336 hş., Molière'in *L'avare* adlı eserinden); *Düşmân-ı Millet* (Tahran 1340 hş., Henrik Ibsen'in *En folketiende* adlı eserinden).

BİBLİYOGRAFYA :

Yahyâ Âryanpür, *Ez Şabâ tâ Nîmâ*, Tahran 1350 hş., II, 278-288; Muhammed İstî'lâmî, *Beresi-yi Edebiyyât-ı İmrûz-i İrân*, Tahran 1352 hş., s. 110-114; Abdor-Reza Navabpour, *A Study of Recent Persian Prose Fiction with Special Reference to the Social Background* (doktora tezi, 1981), Durham University, s. 124-130; a.mlf., "The 'Writer' and the 'People': Jamalzadeh's Yekî Bûd Yekî Nabûd: A Recast", *British Journal of Middle Eastern Studies*, XXXIII/1, London 1996, s. 69-75; Mehmet Kanar, *Çağdaş İrân Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi*, İstanbul 1999, s. 147-154; Ali Mir Ensârî, *İsnâdî ez: Meşâhür-i Edeb-i Mu'âşîr-i İrân Defter-i Çihârüm (Muḥammed 'Alî Cemâlzâde)*, Tahran 1381 hş.; Hasan-ı Mir Âbidînî, *İrân Öykü ve Romanının Yüz Yılı* (trc. Derya Örs), Ankara 2002, I, 117-126; Seyyid M. Ali Cemalzâde, "Şerh-i Hâl-i Âgâ-yi Cemâlzâde be-Kalem-i Hûd", *Neşriyye-i Dânişgâde-i Edebiyyât-ı Tebrîz*, VI/3, Tebrîz 1333 hş., s. 256-281; İrec Efşâr, "Cemâlzâde", *Yağmâ*, XII/136, Tahran 1338 hş., s. 337-340; a.mlf., "Muḥammed 'Alî Cemâlzâde", *Nâme-i Ferhengistân*, III/3, Tahran 1376 hş., s. 9-51; "Cemâlzâde ve Tercüme-i Âşâre be-Zebânâ-yi Bigâne", *Vahîd*, sy. 119, Tahran 1352 hş., s. 116-125; M. Ali Humâyûn

Kâtüziyân, "Der Bâre-i Cemâlzâde u Cemâlzâde Şînâsî", *Kilk*, sy. 67, Tahran 1374 hş., s. 83-101; a.mlf., "Yâd ve Yâ Bûd, be Yâd Seyyid Muḥammed 'Alî Cemâlzâde", *Buḥârâ*, sy. 1, Tahran 1377 hş., s. 290-297; Celâl Metînî, "Cemâlzâde ve Muḥâlîfân-ı Ü", *İrânşînâsî*, X/4, Bethesda 1376 hş., s. 599-645; Nâsrüddin Pervîn, "Cemâlzâde-i Rûznâme Nîgâr", a.e., s. 646-671; M. F. Ferzâne, "Cemâlzâde ve Şâdik Hîdâyet: Pâye-i Güzerân-ı Edebiyyât-ı Nevîn-i Fârsî", *İrânâme*, XVI/1, Bethesda 1376 hş., s. 25-48; Mücâhid Gulâmî, "Naqd: Sebksînâsî-yi Dâstânâ-yi Cemâlzâde", *Edebiyyât-ı Dâstânî*, sy. 108, Tahran 1386 hş., s. 116-125; Nahid Mozaffari, "Jamalzadeh, Mohammad-Ali, I. Life", *EI*, XIV, 439-444; a.mlf., "Jamalzadeh, Mohammad-Ali, III. Bibliography", a.e., XIV, 452-453; a.mlf. - Hasan Karnshad, "Jamalzadeh, Mohammad-Ali, II. Works", a.e., XIV, 444-452.

RIZA KURTULUŞ

CENÂVÜNİ

(bk. EBÛ ZEKERİYYÂ el-CENÂVÜNİ).

CEVAT HEYET

(bk. HEYET, Cevat).

CEZÜLE

(بنو جزولة)

Sanhâce'ye mensup bir Berberî kabilesi.

Cezüle'nin (Cüzüle/Küzüle/İkzûlen) anayurdu, Fas'ın Sûs bölgesinde Cebelidren'in kuzey eteklerinden batıda Atlas Okyanusu'na, güneyde Vâdîder'a'dan doğuda Re'sülvâdî'ye uzanır. Bölgenin merkezlerini gezen Abdülvâhid el-Merrâküşî, Lemta ve Cezüle kabilelerinin yaşadığı dağlık bölgeye gitmekten çekindiğini, oraya sadece kabile mensuplarının gidebildiğini söyler (*el-Mu'cib*, s. 292). Yâkût da onların yurdunu halkından başkasının hâkim olamadığı dağlık bölge olarak tanıtır (*Mu'cemû'l-büldân*, IV, 462).

Bölgenin Habîb b. Ebû Ubeyde el-Fihri tarafından fethedilmesinden (117/735) itibaren Cezüle mensupları arasında İslâmiyet yayılmaya başladı. Kabile Abbâsiler döneminde İdrîsîler'in, ardından Fâtımîler'in hâkimiyetinde kaldı. Aralarından Mâlikî fakihî Abdullah b. Yâsin gibi âlimler yetişmekle birlikte geçen uzun zamana rağmen bölge halkının dinî bilgilerinin çok yetersiz olduğu zikredilmektedir. Ancak Abdullah'ın faaliyetleri bu durumu büyük ölçüde değiştirdi. Hocası tarafından Büyük Sahrâ'nın güneyinde yaşayan ve din konusunda kelime-i şehâdet dışında bilgileri olmayan Sanhâce Berberî kabilelerine İslâmiyet'i öğretmek üzere gönderilen Abdullah b. Yâsin el-Cezûlî, inşa ettirdiği bir ribâtta başlattığı eğitim öğretim

faaliyetiyle aynı zamanda Murâbitlar Devleti'nin kuruluşuna zemin hazırladı. Cezüle kuruluş yıllarından itibaren Murâbitlar'ın hâkimiyetini tanıdı. Murâbit Emîri Ebû Bekir b. Ömer el-Lemtûnî ve ardından Yûsuf b. Tâşfîn, Mâsse ve Târûdânt şehirlerini ele geçirip Cezüle'nin yaşadığı bölgeyi itaat altına aldılar (448/1056). Târûdânt'ta bulunan ve Beceliye denilen Şî Cezüleliler de zamanla Sünnîleşti (Selâvî, II, 14). Murâbit Hükümdarı Yûsuf b. Tâşfîn'in, dağ eteklerinde yaşayan ve çok kalabalık olan Cezüle'nin şeyhi Muhammed b. İbrâhim'in sahip olduğu güçten tedirgin olduğuna ve huzuruna çağırıldığı halde davetini reddetmesine rağmen üzerine gitmekten çekinip onu kendi haline bırakmayı tercih ettiğine dair aktarılan bilgiler (İbnü'l-Esîr, IV, 332) kabilenin bu yıllardaki durumu için ölçü sayılabilir.

Cezüle'den bazı gruplar Murâbitlar döneminde, Endülüs'e giderek oraya yerleşti. Nitekim Endülüslü Kâtib Ebû Bekir İbn Mugâvir eş-Şâtûbî (ö. 587/1191), bölgedeki seyahati esnasında Kâdis'e bağlı güzel bir belde dediği Kal'atülcezûliyyîn'e (Alcalâ Los Gazules) uğradığını, o sırada Muvahhidler'e bağlı olan halkın bedevî hayat tarzını devam ettirdiğini söyler (Muhammed b. Şerîfe, s. 180-181). Cezüle, Murâbitlar'ın ordularında Muvahhidler'e karşı savaştı. Abdülmü'min el-Kûmî, Gazvetü Cezüle adı da verilen savaşta Murâbit ordusundaki Cezüle kuvvetlerini tuzağa düşürüp ağır bir hezimete uğrattı (534/1140'tan önce). Cezüleliler 563 (1168) yılındaki savaşta Murâbit ordusunun öncü birliklerini teşkil ediyordu. Ancak Tâşfîn b. Ali'nin yenilip geriye dönmesinin ardından Muvahhidler'in hâkimiyetini kabul ettiler (İbn Haldûn, VI, 306). Cezüle'den bazı liderler Muvahhidler zamanında isyanlar çıkardılar. Ebû Kafsa (Kasba) Abdurrahman el-Cezûlî'nin 598'de (1202) Sûs bölgesinde başlattığı isyan Muvahhid ordusu tarafından bastırıldı ve isyancı yakalanıp öldürüldü (*a.g.e.*, VI, 331-332).

Cezüle, Muvahhidler'in son dönemlerinden itibaren yaklaşık bir asır Benî Yedder hânedanının hâkimiyeti altına girdi. Çok sayıda kolu olan Cezüle'nin büyük kısmının Sûs bölgesinde göçebe olarak yaşadığını ve komşuları Lemta kabilesiyle rekabet ve savaş halinde olduklarını belirten İbn Haldûn (*a.g.e.*, VI, 270-271), 651 (1253) yılında Muvahhidler'e isyan ederek Sûs bölgesinde Târûdânt'ta hüküm süren Ali b. Yedder'in egemenliğini kabul ettiğini, Benî Ma'kıl'ın bir kolu olan Yedder hânedanının Merfînî Hükümdarı Ebû'l-Hasan

Ali el-Mansûr döneminde (1331-1351) yıkılışından itibaren Merîni'ler'e tâbi olduğunu zikreder. Bu dönemde, Cebelideren'e yakın bölgede oturan Lemta'nın Şebbânât ile çöle yakın bölgede oturan Cezûle'nin Zû Hassân Arapları ile ittifak kurduğunu söyler (a.g.e., VI, 370). Makrîzî ise (ö. 845/1442) Cezûle'nin kollarının sayısının 300'ü aştığını, her kabilenin yaklaşık 30.000 nüfusa sahip olduğunu söyler ve Mislât, Ernes, Benî Câbir, Heştûke gibi kollarının isimlerini zikreder (el-Beyân, s. 35).

XV. yüzyılın sonlarında Portekiz işgaline karşı bölgedeki zâviye ve ribâtlarda başlayan direniş hareketinde Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî tarafından kurulmuş olan Cezûliyye tarikatı etkin rol oynadı ve özellikle Sa'dîler'in kuruluşuna katkı sağladı. Bu sırada Cezûliyye tarikatı şeyhinin tavsiyesiyle Sûs bölgesine çağrılan Ebû Abdullah Mevlây Muhammed b. Muhammed es-Sa'dî, Kâim-Biemrillâh lakabıyla, Târûdânt yakınındaki Tîdsî köyünde yaklaşık elli kabile reisinden bölgenin cihad emîri olarak biat aldı (916/1511). Cezûle, Sa'dîler'in son zamanlarında İfîğ şehrinde müstakil emirlik kuran Ebû Hassûn Ali es-Simlâlî'yi (ö. 1070/1659-60) destekledi. 1670'ten itibaren de Filâlî şeriflerinin hâkimiyeti altına girdi. Cezûleliler, sultanlara gösterdikleri bağlılık sayesinde ilk yıllardan itibaren muhafız birliklerinde görevlendirildiler. XIX. yüzyılın başlarında yine İfîğ'de kurulan Benî Hâşim (Hişâm) emirliğine tâbi olan Cezûle, yaklaşık bir asır onların egemenliğinde kaldı.

Günümüzde Cezûle, AntiAtlas bölgesinde yaşayan kabileler arasındaki iki etnik-politik kabile birliğinden birinin adıdır. Amâziğ dili, Amâziğ örf, âdet ve geleneklerini devam ettiren, birbirlerine kan veya nesep yönüyle bağlı olan bir kabileler federasyonunu ifade eder. Cezûle, Simlâle, Buakiliyye, Cerrâre, Şebbâne, Hilâle, Megâfire ve Vâdinûn kabilelerinin içinde bulunduğu bu ittifakta örf (elvâh) kanun yerine geçer. Emhammed el-Osmânî, müttetiklerin örflerini İslâmî teşrî' ışığında incelediği *Elvâhu Cezûle* isimli kitabında (s. 40-43) Agâdîr vilâyeti dahilinde kalan Cezûle bölgesinin, 5500'den fazla köyün bulunduğu Ekelmîm (Guelmîm), İnezgân, Târûdânt ve Tîznî adlarını taşıyan dört daireye ayrıldığını, halkın tamamının Sünnî-Mâlikî geleneklerini sürdüren güzel âhlâk sahibi insanlar olduğunu, müttetik kabilelerden her birinin özerk bir statüde bulunduğunu söyler.

Cezûle kabilesine mensup âlimlerin en meşhurları şöylece sıralanabilir: Abdullah

b. Yâsîn, nahivde *el-Muqaddimetü'l-Cezûliyye* müellifi Ebû Mûsâ İshâ b. Abdülâzîz b. Yelbaht, Kuzey Afrika'nın tanınmış mutasavvıflarından Hamâdu Mûsâ, döneminde en önemli Mâlikî fakihî sayılan Ebû Zeyd Abdurrahman b. Affân, Cezûliyye tarikatının kurucusu Şeyh Muhammed b. Süleyman, Mâlikî fakihî tarihçi Abdullah b. Ya'kûb, mutasavvıf Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdullah b. Ya'kûb es-Simlâlî el-Cezûlî, Mâlikî fakihî Ahmed b. Süleyman er-Resmûkî, mutasavvıf ve fakih Ebû'l-Abbas el-Heştûkî, Şam muhaddisi Bedreddin el-Hasenî. Yine Cezûle'nin önemli âlimlerinden olan Muhammed Muhtâr es-Sûsî (ö. 1963) Sûs bölgesindeki kültür merkezlerini ve yetişen ilim adamlarını tanıtan eserler hazırlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 462; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 332; Abdülvâhid el-Merrâkûşî, *el-Mu'cib fi telhîsi ahhâri'l-Mağrib* (nşr. M. Zeynühum M. Azeb), Kahire 1994, s. 292; İbn Haldûn, *el-İber* (nşr. Halîl Şehhâde), Beyrut 1421/2000, VI, 91, 270-271, 306, 331-332, 367-370; Makrîzî, *el-Beyân ve'l-İrâb 'ammâ bi-arzi Mısr mine'l-'Arab* (nşr. F. Wüstenfeld), Göttingen 1847, s. 35; Himyerî, *er-Ravzü'l-miftâr*, I, 76; Hasan el-Vezzân, *Vaşfü İfrikıyye*, I, 30, 36, 144-146; Selâvi, *el-İstikşâ*, II, 14; Abdullah Ali Allâm, *ed-Devletü'l-Muvaşşidiyye bi'l-Mağrib fi 'ahdi 'Abdilmü'min b. 'Alî*, Kahire 1971, s. 104-117; Luis del Mármol Carvajal, *Ifrikıyâ* (trc. Muhammed Haccî v.dğr.), Rabat 1404/1984, II, 40, 69-70; M. Muhtâr es-Sûsî, *Sûsü'l-'âlime*, Dârülbeyzâ 1404/1984, tür.yer.; Muhammed b. Şerîfe, *İbn Muğâvir eş-Şâhibî hayâtühü ve âşâruh*, Dârülbeyzâ 1415/1994, s. 180-181; Ahmed el-Hâşimî, "A'lâm coğrafiyye bi-minâka'ti Sûs ve ş-Şahrâ' vichetü nazar luğavıyye", *eş-Şahrâ' ve Sûs min hilâlil-veşâ'ik ve'l-mahtûât*, Dârülbeyzâ 1422/2001, s. 53-71; Emhammed el-Osmânî, *Elvâhu Cezûle ve't-teşrî'u'l-İslâmî*, Rabat 2004, tür.yer.; G. S. Colin, "Djazûla", *EP* (Fr.), II, 539-540; Mustafa Bâ Amâ, "Cezûle", *Ma'lemetü'l-Mağrib*, Rabat 1429/2008, IX, 2999-3002; Hasan el-Fukeykî, "Cezûle", a.e., IX, 3002-3004.

İSMÂİL YİĞİT

CHALKOKONDYLES, Laonikos

(ö. 1470'ten önce)

XV. yüzyıl Bizans tarihçisi.

Çeşitli kaynaklarda 1423-1432 yılları arasında doğduğu, 1480 ile 1490 yıllarında öldüğü ileri sürülür. Son yapılan araştırmalarda ise 1470'ten önce 1464-1468 yılları arasında öldüğü kabul edilir (Kaldellis, LII/1 [2012], s. 112). Ailesine dair bilgiler XI. yüzyıla kadar iner. Gerçek adı Nikolaos olan Laonikos eserinde kendini Atinalı olarak tanıtır ve Atina'ya hâkim olan Floransalı I. Nerio'nun (1388-1394) gayri meşrû çocuğu I. Antonio Acciaiolî'nin karısı Maria

Melissenî'nin babası Georgios ile akraba olduğunu ifade eder. Babasının, 1435 yılından sonra kendisinin rakip olduğu grubun Atina'da iktidarı ele geçirmesi üzerine Mora'ya gittiği, Mistra'da Bizans-Mora despotunun hizmetine girdiği ve Atina'da olduğu gibi elçilik göreviyle Osmanlı sultanına gönderildiği kabul edilmektedir. Laonikos da babasının 1446'da Sultan II. Murad'a elçi olarak yollandığını yazmaktadır. Onun hakkında ilk bilgiler 1447'de Mistra'yı ziyaret eden Ankonalı Ciriaco tarafından verilmiştir. Ciriaco, Laonikos Chalkokondyles'i, Antik Yunan felsefesinden etkilenip Antik Yunan dünyası üzerine ders veren ve Neo-Platonik felsefenin temsilcisi kabul edilen Georgios Gemistos-Plethon'un genç bir öğrencisi olarak görmüştü. Hatta Chalkokondyles, ona 30 Temmuz – 2 Ağustos 1447 tarihleri arasında başta antik Sparta şehrinin harabeleri olmak üzere Mistra'yı gezdirmişti. Bir süre İstanbul'da yaşadığı anlaşılan, ancak İstanbul'un fethi sırasında şehirde bulunmayan Chalkokondyles'in 1458'den sonra Atina'da yaşadığı düşünülmektedir. Buna kanıt olarak da çocuklarının ve bu aile mensuplarının Osmanlı idaresi altındaki Atina'da yaşamaları gösterilmektedir. Bazı araştırmacılar ise onun İstanbul'da bulunduğu ve eserini burada kaleme aldığı fikrindedir. Chalkokondyles'in, eserini Girit ya da İtalya'da 1480'li yıllarda yazdığına dair görüşlere ise yeni araştırmalarda itibar edilmemektedir. Eserini yazmaya 1464'te son vermesinden hareketle bu tarihten sonra artık hayatta olmadığı ileri sürülmektedir (a.g.e., a.y.).

Chalkokondyles, 1298-1463 yılları arasındaki olayları Türkçe'ye "Tarihin Belgeleri" diye çevrilebilecek olan *Apodiksîs Istorion* başlıklı eserinde kaleme almıştır. Bizans döneminin pek çok tarihçisi gibi eserini gerek tasnif gerekse üslûp bakımından Antik Yunan yazarları olan Heredotos ve Thukydidês'in eserlerinin etkisi altında hazırlamıştır. Ancak Yunanca yazan diğer tarihçilerin aksine eserinin merkezine Bizans İmparatorluğu'nun çöküşünü değil yükselen Osmanlı Devleti'nin tarihini almıştır (Karagiannopoulos, s. 401; *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I, 407; Harris, XXVIII [2003], s. 158). Bu yönüyle Chalkokondyles, bir Bizans tarihçisi olmaktan ziyade eserini Osmanlı idaresi altında Yunanca yazan bir Osmanlı tarihçisi olarak da kabul edilebilir. Dolayısıyla Chalkokondyles'in Batı'daki tarih yazımında son Bizans tarihçisi diye anılması ihtiyatla karşılanmalıdır (Nicol,